

Myśl historyczna Diodora Sycylijskiego a recepcja *Biblioteki Historycznej* przez autorów chrześcijańskich

Historical Thought of Diodorus Siculus and the Reception of *Bibliothēke Historikē* by the Christian Authors

Andrzej Dudziński¹

Summary: This article analyses the reasons for the rising popularity of Diodorus Siculus' *Library of History* among the early Christian writers. Diodorus' work is one of the most important literary sources for ancient history, yet it was almost entirely ignored by the pagan authors in antiquity. The causes of the unexpected interest on the part of the Christian authors is thereby even more intriguing. Firstly, the article briefly discusses the early reception of Diodorus' work by both the pagan and Christian writers, up to the byzantine period. Next it discusses the euhemerist approach. Diodorus' decision to embrace the euhemeristic philosophy is usually considered the main reason for the popularity of the *Library* among the Christian authors, who used it to demonstrate the falsehood of the pagan gods. Notwithstanding the importance of euhemerism, the article points out other aspects of Diodorus' work that the Christian authors may have found appealing. These include first and foremost the linear (as opposed to circular) concept of time adopted by Diodorus, his interest in providing his readers with moral lessons, and his decision to bring all the peoples of the *oikoumene* into one historical narrative. The article puts forward another hypothesis: Diodorus' conviction that the history and historians will promote human progress, just like the priests of "divine providence" were expected to do, may also have been attractive to the Christian writers.

Keywords: Diodorus Siculus; Greek historiography; Church Fathers; Eusebius of Caesarea

Kiedy Eduard Schwartz pisał o *Bibliotece Historycznej* Diodora Sycylijskiego, że nie cytuje jej żaden cywilizowany poganin (choć Pliniusz Starszy znał jej tytuł), jego celem było podkreślenie tego, z jak małym oddźwiękiem spotkało się w starożytności dzieło Diodora. Choć dzisiaj potrafimy już podać sporo przykładów starożytnych autorów pogańskich, którzy korzystali z utworu Diodora, poza dyskusją pozostaje fakt, że swego renesansu jego dzieło doczekało się dopiero w kręgu autorów

¹ Dr Andrzej Dudziński, Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polska; e-mail: andrzej.dudzinski@uj.edu.pl; ORCID: 0000-0003-1519-7478.

chrześcijańskich². Celem niniejszego artykułu jest próba udzielenia odpowiedzi na pytanie, co stało za „odkryciem” Diodora przez autorów chrześcijańskich i z jakiego powodu jego wizja dziejów była dla nich tak atrakcyjna.

1. Pogańska i chrześcijańska recepcja *Biblioteki Historycznej*

Diodor Sycylijski (ok. 90-30 przed Chrystusem), pochodzący z sycylijskiego Agyrion, Grek, który – jak sam nas informuje – przez dłuższy czas mieszkał i pracował w Rzymie w ostatnich latach Republiki, podjął się realizacji ogromnego projektu: opisanie dziejów całego znanego ówczesnie świata od początków ludzkości aż do swoich czasów. Choć jego zdolności i metoda pracy były przez długi czas krytycznie oceniane przez historyków, jego dzieło pozostaje jednym z najważniejszych – a często jedynym – źródłem informacji na temat wielu obszarów i okresów historii starożytnego świata. Częściowo opinia ta wynika z faktu, że w dziele Diodora próżno szukać rozbudowanych analiz i rozbudowanych polemik, co jednak wynika przede wszystkim z charakteru dzieła, które w czterdziestu księgach obejmować miało według rachuby samego autora ponad 1138 lat³.

Do naszych czasów zachowało się w całości piętnaście ksiąg *Biblioteki Historycznej*: I-V i XI-XX. Pierwsze pięć ksiąg – ze względu, jak tłumaczy Diodor, na brak wiarygodnych tablic chronologicznych – zorganizowane jest według obszarów geograficznych. W księgach XI-XX narracja ma jednak założony przez autora układ annalistyczny. Decyzja o przyjęciu układu annalistycznego uwypukla podkreślane niejednokrotnie przez Diodora przekonanie o wspólnocie losów całej ludzkości. Historia ludzkości pokazana jest w jego dziele jako ciągły proces rozwoju i poprawy ludzkiego losu, do czego historia ma przyczyniać się poprzez wskazywanie czytelnikom pozytywnych wzorców do naśladowania. Wykład dziejów w *Bibliotece* nie jest zatem bardzo szczegółowy, dość często natomiast poświęca uwagę kwestiom moralnym.

² E. Schwartz (*Diodoros*, w: *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* V 663-664) miał bardzo wyrazistą opinię na temat tego stanu rzeczy. Dopiero autorzy chrześcijańscy mieli być tak „niewyrafinowani”, żeby powoływać się na Diodora.

³ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 5, 1. Zwięzły przegląd najnowszych badań nad Diodorem Sycylijskim wraz z wcześniejszą bibliografią, zob. A. Dudziński, *Współczesne studia nad Diodorem Sycylijskim*, „In Gremium” 15 (2021) s. 27-43.

W porównaniu do innych dzieł starożytnych, które zachowały się do naszych czasów, odniesienia do *Biblioteki Historycznej* pojawiają się rzadko w późniejszej literaturze, zwłaszcza pogańskiej. Najbardziej znanym odwołaniem jest pozytywna wzmianka o tytule dzieła we wstępie do *Historii Naturalnej* Pliniusza Starszego, autora o mniej więcej wiek późniejszego niż Diodor⁴. Z dzieła Diodora korzystał również Atenajos z Naukratis w swojej erudycyjnej *Uczcie mędrców*⁵. W *Varia Historia* Klaudiusza Eliana znaleźć można przeszło dwadzieścia passusów, które prawdopodobnie pochodzą z *Biblioteki*, choć ich źródło nie jest nigdzie wskazane⁶. K. Sacks zasugerował, że podobne passusy znaleźć można także u Plutarcha i Kasjusza Diona⁷.

Choć pierwsze wzmianki na temat Diodora pojawiają się u autorów chrześcijańskich piszących na zachodzie (Tertulian, Minucjusz Feliks)⁸, z czasem *Biblioteka Historyczna* zaczęła cieszyć się większym powodzeniem u autorów wywodzących się ze wschodu, a zwłaszcza z obszaru Syrii i Syropalestyny. Jedno z pierwszych chrześcijańskich odniesień do Diodora znajduje się w pochodzącym z III wieku dziele *Cohortatio ad Gentiles* przypisywanym (błędnie) św. Justynowi Męczennikowi. Większą sławę jednak przyniosły *Bibliotece* liczne odniesienia i pochwały pod adresem tego dzieła wygłaszane w pismach Euzebiusza, biskupa palestyńskiej Cezarei (IV wiek). Choć słowa o „najznamienitszym z greckich uczonych” są zdecydowanie na wyrost, nie ulega wątpliwości, że Euzebiusz cenił zarówno Diodora, jak i jego dzieło, korzystając z niego dość szeroko zarówno w *Praeparatio Evangelica*, jak i w *Kronice*. Śladem św. Euzebiusza poszli inni chrześcijańscy myśliciele, tacy jak m.in. św. Hieronim czy św. Cyryl z Aleksandrii (IV/V wiek). Po upadku cesarstwa zachodniorzymskiego dzieło Diodora pozostało znane i wykorzystywane przez autorów w bizantyńskim kręgu kulturowym, od Jana Malalasa czy Euagriusza Scholastyka w VI wieku aż po piszących

⁴ Plinius Maior, *Historia Naturalis*, Praef. 25.

⁵ Athenaeus, *Deipnosophistae* XII 541f.

⁶ P. Green, *Diodorus Siculus, Books 11-12.37.1. Greek History 480-431 BC the Alternative Version*, Austin 2006, s. 31 przyp. 151. Atrybucja według: M. Dilts, *Claudii Aeliani Varia Historia*, Lipsiae 1974. Pełna lista passusów, zob. G. Zecchini, *La conoscenza di Diodoro nel tardoantico*, w: *Mito Storia Tradizione. Diodoro Siculo e la storiografia classica*, red. E. Galvagno – C. Molè Ventura, Catania 1991, s. 357-358, przyp. 35.

⁷ K. Sacks, *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton 1990, s. 162, przyp. 10.

⁸ Tertullianus, *Ad nationes* II 12, 26; Tertullianus, *Apologeticum* 10, 7; Tertullianus, *De Corona* 7, 4; Minucius Felix, *Octavius* 22.

odpowiednio w Konstantynopolu i Tessalonikach Jana Tzetzesa i Eustacjusza (XII wiek), co zapewne skłania część uczonych do przypuszczeń, że jeszcze w czasach czwartej krucjaty pełny egzemplarz *Biblioteki Historycznej* znajdował się w Konstantynopolu. Dzieło Diodora było również szeroko wykorzystywane przez autorów dzieł o charakterze etymologicznym i encyklopedycznym, było także źródłem licznych passusów zachowanych w *Excerpta Constantiniana*, a część z ostatnich dziesięciu ksiąg została podsumowana przez patriarchę Focjusza⁹.

Jak zatem widać, autorzy chrześcijańscy zaskakująco chętnie w porównaniu do swoich pogańskich odpowiedników sięgali po dzieło Diodora. Wydaje się zatem uzasadnione postawienie pytania o przyczyny tego stanu. Co takiego znajdowali akurat w *Bibliotece Historycznej*, że tak znacząco zyskała ona na popularności?

2. Euhemeryzm

Przyczyny popularności Diodora wśród autorów chrześcijańskich upatruje się najczęściej w przedstawianej przez niego w *Bibliotece Historycznej* koncepcji euhemeryzmu. Stworzona przez Euhemera z Messeny koncepcja opierała się na racjonalizowaniu pochodzenia bóstw politeistycznych i ich kultów. Według żyjącego na początku epoki hellenistycznej filozofa¹⁰ bogowie mieli być pierwotnie zwykłymi śmiertelnikami, których pamięć z racji ich zasług dla ludzkości po śmierci otoczono szczególnym kultem. W ten sposób z czasem uzyskali oni status bogów. Diodor w swoim dziele podaje różne wersje mitów, również te odwołujące się do koncepcji Euhemera, tłumacząc genezę większości postaci nie tylko z mitologii

⁹ Photius, *Bibliotheca*, Cod. 244. Pełen przegląd autorów odwołujących się do Diodora wraz ze wskazaniem konkretnych passusów można znaleźć w: F. Chamoux, *Introduction générale*, w: *Diodore de Sicile: Bibliothèque Historique. Introduction générale, Livre I*, red. F. Chamoux, Paris, 1993, s. CXXIV-CXLIX. Zob. też: Zecchini, *La conoscenza*, s. 347-359. O roli Diodora w *Praeparatio Evangelica* Euzebiusza, zob. D. Keiss-Dolańska, *Praeparatio Evangelica Euzebiusza z Cezarei*, „Universitas Gedanensis” 26 (2014) s. 53-105. O możliwości istnienia kompletnego egzemplarza *Biblioteki* w Konstantynopolu przed czwartą krucjatą, zob. Green, *Diodorus Siculus*, s. 32. Dziękuję anonimowemu recenzentowi za wskazanie ciekawego odniesienia do Diodora jako źródła do historii powszechnej po Polibiuszu u Ewagriusza Scholastyka (Euagrius Scholasticus, *HE* V 24).

¹⁰ Euhemer miał być na służbie Kasandra, króla Macedonii w latach 305-297 p.n.e.

greckiej, ale również np. egipskiej¹¹. Warto w tym miejscu przyjrzeć się dwóm wybranym przykładom, które zilustrują to podejście.

W I księdze *Biblioteki Historycznej* Diodor szeroko opisywał geografę, historię, obyczaje i wierzenia mieszkańców Egiptu. Sporo miejsca poświęcił pierwszym egipskim bogom¹², zwłaszcza tym, którzy, jak mówi, „byli śmiertelni, ale w podzięcie za ich wiedzę i wyświadczone ludziom wielkie dobrodziejstwa otrzymali nieśmiertelność”¹³. Wśród nich na pierwszy plan wysuwają się przede wszystkim Ozyrys i Izyda. Według Diodora Ozyrys „uważał, że jeżeli za jego sprawą ludzie przestaną być dzicy i zaczną żyć w sposób cywilizowany, to w nagrodę za swoje odkrycia, które przecież miały wielkie znaczenie, zdobędzie nieśmiertelność”¹⁴. Tak też miało się stać, Diodor bowiem opisuje ustanowienie kultu Ozyrysa przez Izydę po jego śmierci¹⁵.

Niekiedy racjonalizacja mitu przybierała inną formę, jak w przypadku opowieści o pochodzeniu Plutona, boga kojarzonego z bogactwem (gr. πλοῦτος), syna Demeter i Jazjona¹⁶. Diodor podaje dwie wersje pochodzenia tego boga podawane – jak twierdzi – przez mieszkańców Krety. Według jednej z nich Pluton miał być po prostu pierwszym, który „nauczył troszczyć się o życie oraz gromadzić pieniądze i strzec [ich], bo wcześniej [ludzie] mieli lekceważący stosunek do gromadzenia i troskliwego przechowywania wielkich ilości pieniędzy”¹⁷. Technika tu zastosowana przypomina zatem tę znaną już z przykładu Ozyrysa. Według drugiej wersji Pluton nie był pierwotnie człowiekiem, lecz abstrakcyjną ideą: „Mówią, że ziemia obsiana przez Jazjona i otoczona odpowiednią troską wydała owoce w takiej obfitości, że ci, którzy to ujrzeni, nadali

¹¹ Zastosowanie takiego samego podejścia do różnych mitologii nie dziwi, jeżeli weźmie się pod uwagę powszechne w epoce hellenistycznej tendencje do synkretyzmu i *interpretatio graeca* – „przekładania” bóstw obcych na ich greckie odpowiedniki.

¹² Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 13-22.

¹³ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 13, 1. Wszystkie cytaty z I księgi przedstawione są w tłumaczeniu M. Wróbel (o ile nie zaznaczono inaczej).

¹⁴ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 17, 2. Głównym osiągnięciem Ozyrysa miało być zlikwidowanie kanibalizmu poprzez odkrycie – pospołu z Izydą – metod uprawy zboża (I 14, 1) i winorośli (I 17, 1).

¹⁵ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 21, 5-11.

¹⁶ W różnych opowieściach zawartych w *Bibliotece Historycznej* imię to pojawia się w różnych konfiguracjach. Por. wesele Plutona i Persefony (Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* V 2, 3), gdzie Pluton utożsamiony jest z Hadesem.

¹⁷ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* V 77, 2. Wszystkie cytaty z V księgi przedstawione są w tłumaczeniu I. Musialskiej.

osobliwą nazwę obfitości rodzących się owoców i nazwali ją *plutos* – bogactwo”¹⁸.

Koncepcja Euhemera, zakładająca że ubóstwienie za zasługi dla ludzkości leżało u zarania greckiej religii, wpisywała się bardzo dobrze w mentalność i potrzeby epoki hellenistycznej, gdy pośmiertna apoteoza monarchów i ustanawianie ich kultu stanowiło istotny element autoprezentacji dynastii królewskich założonych przez Diadochów. Za czasów Diodora, wraz z apoteozą Cezara (o której zresztą Diodor kilkakrotnie wspomina)¹⁹, problem ten zaczął być aktualny również w Rzymie. Nie jest zatem zaskakujące, że koncepcje Euhemera były dla Diodora i jego współczesnych atrakcyjne. Mniej oczywiste jest zainteresowanie tym aspektem ze strony autorów chrześcijańskich.

Powiązanie racjonalizacji mitów w dziele Diodora z postacią Euhemera z Messeny dokonywane jest na podstawie fragmentu zachowanego w *Praeparatio Evangelica* Euzebiusza z Cezarei²⁰, co już samo w sobie wskazuje, że był to aspekt ważny dla autorów chrześcijańskich. W dość rozbudowanym passusie Euzebiusz przedstawił, powołując się na Diodora, euhemerystyczną wykładnię genealogii bogów olimpijskich. Był to dla chrześcijańskiego autora o tyle cenny materiał, że w pierwszych księgach *Praeparatio Evangelica* postawił on sobie za cel krytykę religii pogańskich jako niedorzecznych. Z tego punktu widzenia *Biblioteka Historyczna*, opisująca w ten sposób różne mitologie starożytnego świata, stanowiła bardzo użyteczne odniesienie, pozwalające obnażyć „fałszywość” bogów pogańskich przy wykorzystaniu literatury przynależącej do tej kultury. Skoro wszak sami Grecy twierdzili, że ich bogowie byli zwykłymi ludźmi, to zadanie ewangelizatora stawało się dużo łatwiejsze.

3. Wizja historii Diodora a historia zbawienia

Redukowanie przyczyn atrakcyjności dzieła Diodora do wykorzystania euhemeryzmu w polemikach z poganami nie wydaje się jednak uzasadnione. Należy zauważyć, że *Biblioteka Historyczna* reprezentowała również szereg innych cech, które mogły wpłynąć na jej popularność wśród autorów chrześcijańskich.

¹⁸ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* V 77, 1.

¹⁹ Zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* IV 19, 2; V 21, 2; XXXII 27, 1.3.

²⁰ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* VI 1 = Eusebius Caesariensis, *Praeparatio Evangelica* II 2, 59B-61A.

Po pierwsze, dzieło Diodora było relatywnie krótkie, zwłaszcza biorąc pod uwagę jego ogromny zakres chronologiczny. O ile czterdzieści ksiąg to nadal obszerne dzieło, to w porównaniu do np. późniejszej o mniej więcej pół wieku historii powszechnej Mikołaja z Damaszku (sto czterdzieści ksiąg) jego zwięzłość mogła być atutem, zwłaszcza biorąc pod uwagę konsekwentne stosowanie jasnej i klarownej struktury, co ułatwiało odnalezienie szukanych informacji. Sześć pierwszych ksiąg dotyczących mitów podzielone jest według klucza geograficzno-etnograficznego, podczas gdy księgi od siódmej do czterdziestej zbierają losy całego znanego ówczesnie świata w ramach jednego, wspólnego, chronologicznego porządku²¹. Te cechy, ułatwiające korzystanie z *Biblioteki Historycznej* od strony czysto praktycznej, mogły mieć wpływ na popularność dzieła wśród autorów chrześcijańskich, którzy niekoniecznie byli zainteresowani szczegółową narracją historyczną²².

Po drugie, Diodor bardzo wyraźnie akcentował moralistyczny cel swojego dzieła²³. Niejednokrotnie zwracał uwagę czytelników na przykłady dobrego i złego postępowania. Współgrało to z jego idealistycznym postrzeganiem historii jako nie tylko „nauczycielki życia” – jak określał to współczesny mu Ciceron – czy „prorokini prawdy”²⁴, ale wręcz istotnej siły napędzającej kulturalny, cywilizacyjny i moralny postęp ludzkości. Dystrybuując pochwałę i przyganę, historia miała motywować ludzi do naśladowania czynów szlachetnych, a stronięcia od złych. Na samym

²¹ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 4, 6-5, 1; XL 8.

²² Pod tym względem interesująca jest analiza odniesień do wcześniejszych autorów w *Praeparatio Evangelica* Euzebiusza z Cezarei przeprowadzona przez Darię Keiss-Dolańską (*Praeparatio Evangelica* Euzebiusza z Cezarei jako antologia. Zakres i sposób wykorzystania greckich tekstów starożytności, Gdańsk 2019), z której wynika, że spośród przeszło dwustu autorów, o których Euzebiusz wspomina w swoim dziele, znakomitą większość znał wyłącznie z drugiej ręki. Lista najważniejszych autorów, z których dzieł według Keiss-Dolańskiej Euzebiusz korzystał bezpośrednio, obejmuje zaledwie dwadzieścia dwa imiona, niespełna 10% ogólnej liczby. Z tej perspektywy wybór dzieła Diodora, który dość często wspomina swoje źródła, mógł być podyktowany również chęcią rozbudowania zbioru autorów, do których Euzebiusz się odnosił.

²³ Zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 2, 2, gdzie autor tłumaczy dydaktyczną wyższość historii opowiadającej o prawdziwych wydarzeniach nad mitami o Hadesie, jasno stwierdzając, że te drugie są zmyślane.

²⁴ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 2, 2. M. Wróbel tłumaczy „την προφητιν της αληθείας” jako „przekazującą prawdę historię” (Diodorus Siculus, *Aegyptiaca* (*Bibliotheca Historica* I), Diodor Sycylijski, *Starożytności Egipskie*, tł. M. Wróbel, *Fontes Historiae Antiquae* 32, Poznań 2020, s. 13).

wstępie do *Biblioteki* Diodor ujął swoje poglądy w słowa, które mogły szczególnie przypaść do gustu chrześcijańskim autorom²⁵:

Ponadto niektórzy historycy, niczym jacyś pomocnicy boskiej opatrności (ὕπουργοι τῆς θείας προνοίας), starają się umieścić wszystkich podobnych ludzi w jednym i takim samym dla wszystkich systemie społecznym, mimo że dzieli ich przestrzeń i czas. Boska opatrność bowiem ściśle wiąże ze sobą porządek gwiazd, które się widzi, z losami ludzi. Toczy to wszystko przez eony i z tego, co jest przeznaczone, wszystkim przydziela to, co im się należy. Podobnie historycy, przedstawiając powszechne dzieje świata zamieszkanego tak samo, jak dzieje pojedynczych miast, analizują zarówno sprawy drobne, jak i takie, które dotyczą całego świata.

Taka koncepcja historyków jako pomocników boskiej opatrności, która poprzez wieki patronuje rozwojowi ludzkości, nagradzając dobrych i karząc występnych, zbliża myślenie Diodora do chrześcijańskiej koncepcji historii zbawienia, która interpretuje całą historię świata w kontekście realizacji Bożego planu zbawienia w czasie²⁶. Historia – taka, jak jest ona rozumiana przez Diodora – może być wówczas rozumiana jako narzędzie realizacji planu zbawienia.

Z taką koncepcją historii łączą się dwa kolejne aspekty wyróżniające *Bibliotekę* na tle innych dzieł greckiej historiografii: linearność dziejów oraz szerokość ujęcia tematu. Euhemerystyczny pogląd o tym, że dokonania wybitnych jednostek przyczyniają się do poprawy losu ludzkości, obecny szczególnie mocno w pierwszych sześciu księgach *Biblioteki*, nadawał dziejom w ujęciu Diodora charakter opowieści o ciągłym rozwoju, co w pewnym stopniu odróżniało go od tych greckich autorów, którzy podkreślali raczej cykliczność historii. Dla autorów chrześcijańskich taka wizja dziejów była zdecydowanie bardziej atrakcyjna, odpowiadała bowiem biblijnej koncepcji czasu, który miał swój początek i który będzie miał swój koniec²⁷. Ten ostatni element odróżniał naturalnie ich myślenie o historii od myśli Diodora, który nigdzie nie zasugerował, że rozwój ludzkości zmierza do jakiegoś określonego celu.

Z drugiej strony, *Biblioteka Historyczna* miała w jak najwyższym stopniu realizować postulaty historii powszechnej, opisującej dzieje

²⁵ Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 1, 3.

²⁶ Więcej o „historii zbawienia” (oraz „ekonomii zbawienia”), zob. J. Kudasiwicz, *Historia czy ekonomia zbawienia?*, RTK 28/1 (1981) s. 87-102.

²⁷ Szerzej na ten temat, zob. Kudasiwicz, *Historia czy ekonomia*, s. 90-92.

całej ludzkości od jej zarania aż do czasów autora²⁸. U samych podstaw tego ogromnego projektu legło zatem przekonanie o tym, że dzieje całej ludzkości łączą się ze sobą, tworząc wspólną historię (κοινὰ ἱστορία/κοινὰ πράξεις)²⁹. Przekonanie to koresponduje blisko z poglądami np. Klemensa z Aleksandrii, który uważał, że Bóg działał poprzez swoje anioły rozesłane między wszystkimi narodami, zsyłając swoje błogosławieństwa zarówno Grekom (którym miał m.in. podarować filozofię), jak i barbarzyńcom³⁰.

Jak zatem widać, *Biblioteka Historyczna* Diodora Sycylijskiego pod wieloma względami mogła odpowiadać potrzebom i oczekiwaniom autorów chrześcijańskich, którzy zaczęli sięgać po nią częściej w III wieku. Redukowanie przyczyn tej popularności jedynie do użyteczności euhemeryzmu w debatach nad słusnością religii pogańskich nie jest uzasadnione, choć z pewnością był to jeden z istotnych czynników. Jednak euhemeryzm nie tłumaczy w pełni zalet *Biblioteki* z punktu widzenia autorów antycznych. W jednym dziele znajdowali oni nie tylko systematyczny i uporządkowany opis dziejów starożytnych, ale przede wszystkim opis dziejów skonstruowany w zgodzie z koncepcją czasu i historii bliską biblijnej. Choć u Diodora przekonanie o wspólnocie dziejów wszystkich ludzi brało naturalnie swój początek z filozofii stoickiej, a nie Biblii, to kilka wieków później okazało się doskonale wpisywać w koncepcję boskiego planu zbawienia całej ludzkości. Tam, gdzie Diodor podkreślał rozwój ludzkości i – w zgodzie z filozofią Euhemera i duchem epoki hellenistycznej – chwalił te jednostki, które posuwały go naprzód i w nagrodę obdarzone zostały przez potomnych boską czcią, tam autorzy chrześcijańscy dostrzec mogli działanie boskiej opatrności lub (jak św. Klemens) boskich aniołów realizujących wielki plan zbawienia.

Niezależnie od przyczyn zainteresowania autorów chrześcijańskich *Biblioteką Historyczną* należy zauważyć, że prawdopodobnie właśnie ono w najwyższym stopniu przyczyniło się do zachowania tak obszernej części dzieła Diodora do naszych czasów. Nie jest bynajmniej pewne, czy gdyby nie to zainteresowanie *Biblioteka* cieszyłaby się estymą wśród autorów bizantyńskich, którzy dzieło to znali, czytali i wykorzystywali

²⁸ Diodor poświęcił dwa rozdziały na opisanie początków życia i początków ludzkości (I 7-8). O początkach ludzkości u Diodora zobacz też interesujące obserwacje Ch. Muntza na temat roli potrzeby w napędzaniu rozwoju (C. Muntz, *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*, Oxford 2017, s. 63-88).

²⁹ Zob. Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica* I 1, 1.

³⁰ Clemens Alexandrinus, *Stromata* VII 2.

przez kolejne blisko tysiąc lat. A choć niektórzy współcześni uczeni wyrażają niekiedy żal, że zamiast dzieła Diodora nie zachowały się choćby źródła, na których się opierał, to należy zwrócić uwagę, że dzięki powszechnemu charakterowi dzieła *Biblioteka* pozostaje dla nas jedynym źródłem wiedzy o historii wielu części starożytnego świata.

Bibliography

Sources

- Athenaeus, *Athenaei Naucraticae Dipnosophistarum libri XV*, ed. G. Kaibel, Lipsiae 1887-1890, tł. K. Bartol, *Atenajos. Uczta Mędrców*, Poznań 2010.
- Claudius Aelian, *Claudii Aeliani Varia Historia*, ed. M.R. Dils, Lipsiae 1974.
- Clemens Alexandrinus, *Les Stromates. Stromate VII*, ed. A. Le Boulluec, Paris 1997.
- Diodorus Siculus, *Bibliotheca Historica, Books 1-2.34*, t. 1, ed. C.H. Oldfather, LCL 279, Cambridge 1933, tł. M. Wróbel, *Diodorus Siculus, Aegyptiaca (Bibliotheca Historica I)/Diodor Sycylijski, Starożytności Egipskie (Biblioteka Historyczna I)*, Fontes Historiae Antiquae 32, Poznań 2020; *Books 4.59-8*, t. 3, ed. C.H. Oldfather, LCL 340, Cambridge 1939, tł. I. Musialska, *Diodorus Siculus, Aegyptiaca (Bibliotheca Historica V)*, Diodor Sycylijski, *Starożytności Egipskie (Biblioteka Historyczna V)*, Poznań 2018; *Books 33-40. Index*, t. 12, ed. C.H. Oldfather, LCL 423, Cambridge 1967.
- Euagrius Scholasticus, *The Ecclesiastical History of Evagrius Scholasticus*, tł. M. Withby, Liverpool 2000.
- Minucius Felix, *Octavius*, w: *Tertullian, Minucius Felix. Apology. De Spectaculis. Minucius Felix: Octavius*, ed. T.R. Glover – G.H. Rendall, LCL 250, Cambridge 1931.
- Photius, *Bibliotheca*, w: Photius, *Bibliothèque*, t. 4, ed. R. Henry, Paris 1971, tł. O. Jurewicz, *Focjusz. Biblioteka, tom 4. „Kodeksy” 238-248*, Warszawa 1996.
- Plinius Maior, *Historia Naturalis. Books 24-27*, ed. W.H.S. Jones, LCL 393, Cambridge 1956.
- Tertullianus, *Ad Nationes*, w: *Tertulliani Opera I*, ed. E. Dekkers et al., Turnhout 1954, s. 9-75.
- Tertullianus, *Apologeticum*, w: *Tertulliani Opera I*, ed. E. Dekkers et al., Turnhout 1954, s. 77-171.
- Tertullianus, *De Corona*, w: *Tertulliani Opera II*, ed. E. Dekkers et al., Turnhout 1954, s. 1037-1065.

Studies

- Chamoux F., *Introduction générale*, w: *Diodore de Sicile: Bibliothèque Historique. Introduction générale, Livre I*, red. F. Chamoux, Paris 1993, s. I-LXXVII.
- Dudziński A., *Współczesne studia nad Diodorem Sycylijskim*, „In Gremio” 15 (2021) s. 27-43.
- Green P., *Diodorus Siculus, Books 11-12.37.1. Greek History 480-431 BC the Alternative Version*, Austin 2006.
- Keiss-Dolańska, D., ‘*Praeparatio Evangelica*’ Euzebiusza z Cezarei, „Universitas Gedanensis” 26 (2014) s. 53-105.
- Keiss-Dolańska D., *Praeparatio Evangelica Euzebiusza z Cezarei jako antologia. Zakres i sposób wykorzystania greckich tekstów starożytności*, Gdańsk 2019.
- Kudasiewicz J., *Historia czy ekonomia zbawienia?*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 28/1 (1981) s. 87-102.
- Muntz C., *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*, Oxford 2017.
- Sacks K., *Diodorus Siculus and the First Century*, Princeton 1990.
- Schwartz E., *Diodoros* (38), w: *Real-Encyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft* V 663-704.
- Zecchini G., *La conoscenza di Diodoro nel tardantico*, w: *Mito Storia Tradizione. Diodoro Siculo e la storiografia classica*, red. E. Galvagno – C. Molè Ventura, Catania 1991, s. 347-359 = „Aevum” 61 (1987) s. 43-52.